

Դավիթ Կարապետյան

Բանալի բառեր՝ Վախուշտի, պատմական աշխարհագրություն, հայաբնակ երկրամասեր, հայեր, Վրաստան, առևտուր

XVIII դարի առաջին քառորդի Վրաստանի պատմության հուշարձանների շարքում առանձնանում է Վախուշտի Արքայազնի, Վրացական թագավորության նկարագրությունը աշխատությունը [1]: Բացի այն, որ հեղինակը ներկայացնում է Վրաստանի առանձին վարչամիավորների պատմությունը, նա քաղաքական տեղեկություններից բացի ուշադրությունը կենտրոնացնում է նաև երկրամասերի մանրամասն նկարագրությունների վրա: Աշխատանքի այդ հատվածը առավել հայտնի է ,Աշխարհագրությունե անունով[2]: Հեղինակի հիմնարար աշխատանքի հատկապես այս հատվածն է պարունակում հարուստ տեղեկություններ երկրի բնակչության կենցաղի, բնական ու տնտեսական պայմանների, էթնիկ կազմի մասին, հնարավորություն ընձեռելով պարզել Վրաստանում հայ բնակչության կենտրոնացման հիմնական տարածքները, ինչպես նաև նրանց մոտավոր թվաքանակը:

Հայ բնակչությունը Վրաստանում սկսեց առավել բազմամարդ դառնալ Դավիթ Շինարարի գահակալման ընթացքում (1089-1125 թթ.): Դա պայմանավորված էր հայկական պետականության բացակայությամբ և քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական այլ պատճառներով, ինչպես նաև Դավիթ Շինարարի վարած քաղաքականությամբ: Դեպի Վրաստան հայ բնակչության հոսքը առավել մեծ ծավալներ ընդունեց XV-XVIII դարերում: Դրան նպաստում էր վրացական թագավորական իշխանության վարած քաղաքականությունը, որի նպատակն էր ի հաշիվ հայ բնակչության ակտիվացնել Վրաստանի տնտեսական կյանքը[3]:

Թե՛ Կախեթում[4], թե՛ Քարթլիում[5] Շահ Աբասի կազմակերպած 1615 և 1624 թթ. արշավանքների հետևանքով, քաղաքային կյանքը զգալի անկում ապրեց: Առավել ծանր հարված հասցվեց Կախեթի թագավորությանը, որում բացի բնակչության տեղահանությունից հաճախ պարսկական զինված ուժերը դիմում էին քաղաքների ամբողջական ավերման: Նախկին քաղաքների տեղում մնում էին միայն ոչ մեծ բնակավայրեր, որոնք ժամանակի հեղինակները հաճախ անվանում էին գյուղեր [6]: Կախեթի քաղաքների ավերակների մասին հիշատակում է ժան Շարդենը, ով նշում է. ,Կախեթում չկան մեծ քաղաքներ, սակայն կան քաղաքների մեծ թվով ավերակներե [7]:

Քարթլիում ավերածությունները նման ծավալների չէին հասել, ուստի կար հնարավորություն վերականգնելու կրած նյութական ու մարդկային կորուստները, որոնք արտահայտվում էին քաղաքային բնակավայրերի մասնակի ավերմամբ: Սա էր հիմնական պատճառը, որ Վրաստանում հայ բնակչությունը հաստատվում էր քաղաքներում: Ընդ որում հայ բնակչության Վրաստանում հաստատման գլխավոր պատճառը վրացական քաղաքներում առևտրի ակտիվացումն էր ու արքայական իշխանության համար կայուն հենարանի ստեղծումը:

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում Վրաստանի քաղաքները ու քաղաքային կյանքը ունեին մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք ուղղակի առնչվում էին հայ

¹⁹ Հոդվածն ընդունվել է 05.12.17:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել գիտական ղեկավար, պ.գ.դ., Բ.Կոստիկյանը:

բնակչությանը: Դրանցից գլխավորը այն էր, որ վրացական թագավորություններում թագավորական իշխանության հենարանը քաղաքային բնակչությունն էր և հաճախ արքայի ու ֆեոդալական ավագանու պայքարը դրսևորվում էր ավագանու կողմից քաղաքային բնակչության դեմ ուղղված գործողություններով: Վրացական ֆեոդալական վերնախավին հատկապես անհանգստացնում էր արքայի կողմից քաղաքային առևտրականներին ու մոքալակներին[8] արտոնություններ տալը: Այդ պայքարը ստանում էր հայ-վրացական միջէթնիկ հակասությունների բնույթ:

Ինչպես նշվեց, Վախուշտիի աշխատանքի աշխարհագրական հատվածը հարուստ տեղեկություններ է պարունակում քաղաքների ու գյուղերի մասին: Սակայն նրա ատլասների[9] տվյալների համադրումը աշխատանքում հիշատակվող բնակավայրերի հետ ցույց է տալիս, որ հեղինակը խնդիր չի դրել թվարկել բոլորը: Հիմնականում հիշատակվում են քաղաքական, տնտեսական, ռազմական տեսանկյունից կարևոր, կամ որևէ հիշարժան կառույց կամ շինություն ունեցող տարածքները: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը փաստենք, որ Վախուշտիի աշխատանքում հիշատակված չեն բոլոր բնակավայրերը, քանի որ հեղինակը իր առաջ նման խնդիր չի դրել և որպես հետևանք հեղինակը չի նշում հայկական բնակչություն ունեցող բոլոր տարածքները: Հետևաբար Վախուշտիի աշխատանքը միայն ընդհանուր գծերով է պատկերում հայության տեղաբաշխումը Վրաստանում, սակայն հաշվի առնելով նմանաբնույթ այլ աշխատանքների բացակայությունը, Վախարհագրությունը-ը Վրաստանի հայ բնակչության ուսումնասիրության համար համար ունի առաջնային սկզբնաղբյուրի արժեք:

Վրացական պետական կազմավորումների՝ Քարթլիի, Կախեթի, Իմերեթի թագավորությունների, Սամցխեի աթաբեկության, կազմում բնակվող հայ բնակչությունը կարելի է պայմանականորեն բաժանել երկու մասի՝ դեպի վրացական տարածքներ գաղթած հայ բնակչություն և վրացական պետական կազմավորումների կազմում գտնվող հայկական շրջանների հայություն: Ընդ որում հայության այս երկու խմբերի միջև գոյություն ունեին տնտեսավարման ու կացութաձևի էական տարբերություններ:

Քարթլիի վարչատարածքային կազմում գտնվող Հայաստանի պատմական տարածք հանդիսացող երկրամասերում հայ բնակչությունը կազմում էր բացարձակ մեծամասնություն: Սա հաստատում են թե՛ Վախուշտին և թե՛ ժամանակաշրջանին վերաբերող այլ գրավոր սկզբնաղբյուրներ[10]: Ըստ այդմ հայերը մեծամասնություն էին կազմում Աշոցքում, Տաշիրում, Լոռիում, Դեբեդի հովտում: Մեծաթիվ էր հայ բնակչությունը նաև Ախալցխեում և Ախալցխեի վիլայեթի կազմում գտնվող մի շարք այլ բնակավայրերում: Սակայն մահմեդականացման միտումը Ախալցխեի վիլայեթում (նախկին Սամցխեի աթաբեկություն) հնարավորություն չի տալիս հստակ տարանջատել հայ և վրացի բնակչությունը այս տարածքում: Միայն հավելենք, որ ըստ Վախուշտիի այստեղի բնակչությունը հիմնականում վրացախոս և վրացադավան էր[11]: Սակայն հիշատակություն, որ այս բնակիչները վրացիներ էին հեղինակի մոտ չենք հանդիպում: Նա նշում է, որ տեղի բնակիչները շատ նման են վրացիներին [12]: Կարծում ենք սա բավարար չէ պնդելու համար, որ տեղի բնակչությունը վրացական էր:

1735 թ. Նադիր խանը դեպի Խորասան բռնագաղթի ենթարկեց Կարսի, Բայազետի, Կադզվանի, Մամրվանի, Ջավախքի, Չըլդըրի և Ղալդուլիի 6000 հայերի: Այս իրադարձությունների վերաբերյալ Աբրահամ Կրետացին նշում է. «Եվ գերեցին զՆարիմանու նահանգն, զՋավախեթու, զՉլտրու և զՂալի Ղուլու, որք էին բովնդակ ի մեր ազգէն[13]: Աբրահամ Կրետացու հիշատակած տարածքների մի մասը գտնվում էր Ախալցխեի վիլայեթի կազմում, իսկ այդ փաստը հաստատում է, որ այնտեղ կար ստվար հայ բնակչություն: Այս վկայությունը փաստում է, որ Վախուշտիի՝ Ախալցխեի և հատ-

կապես նրանից հարավ ընկած տարածքների էթնիկ կազմին վերաբերող տեղեկությունները մակերեսային են և լիովին չեն արտացոլում պատմական իրականությունը: Պատճառը, թերևս, այն է, որ հեղինակը չի եղել նշված տարածքներում, և իր աշխատանքի այս հատվածի շարադրման ժամանակ չի ունեցել բավարար վստահելի սկզբնաղբյուրներ:

Առավել հանգամանայից և վստահելի են Վախուշտիի հաղորդումները Քարթլիի բնակչության վերաբերյալ, քանի որ Վախուշտին մինչև Վախթանգ արքայի հետ Ռուսաստան տեղափոխվելը, ապրել ու պետական բարձր պաշտոններ է զբաղեցրել Քարթլիի թագավորության արքունիքում: Քարթլիի վարչատարածքային կազմում գտնվող երկրամասերի վերաբերյալ Վախուշտիի հայտնած տեղեկությունները արժանահավատ են հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ նրա հաղորդած տեղեկությունները սեփական դիտումների արդյունք են:

Քարթլիի տարածքում հայերի բնակչության գլխավոր կենտրոնը Թիֆլիսն էր, որտեղ ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում հայ բնակչությունը կազմում էր բնակչության բացարձակ մեծամասնությունը: Ղա փաստում է Վախուշտին [14], ժամանակի հայ հեղինակները [15], ինչպես նաև քաղաք այցելած եվրոպացի ճանապարհորդները [16]: Խոշոր քաղաքային բնակավայրում կենտրոնացած հայ բնակչության հիմնական զբաղմունքը առևտուրն էր ուստի Վրաստանում հայ բնակչության աճի հետևանքով ժամանակի ընթացքում տեղի հայ բնակչության ձեռքին կենտրոնացավ վրացական առևտրական կապիտալի զգալի մասը:

Բացի Թիֆլիսից մեծաքանակ հայ բնակչություն կար նաև Գորիում: Այստեղ հայերը մեծ թիվ էին կազմում դեռևս Ղալիթ Շինարարի օրոք, իսկ խնդրո առարկա ժամանակաշրջանում քաղաքի բնակչության զգալի մասն էին [17]:

Բացի խոշոր քաղաքներից վրացական պետական կազմավորումների տարածքում կային ոչ մեծ բնակավայրեր, որոնց բնակչությունը բաղկացած էր բացառապես հայերից: Արդ նշենք այն քաղաքների ու բնակավայրերի անունները, որոնցում ըստ Վախուշտիի այս կամ այն չափով կար հայ բնակչություն՝ Ատենի [18], Իմերխևի [19], Ախալգորի [20], Ցխինվալ [21], Ալի [22], Սուրամ [23], Ածխուր [24], Ախալցխե [25], Գոկիա [26], Բարալեթ [27], Չխարի, Չիխոր, Սաչխերի [28], Քութայիս [29], Թամարաշեն [30], Բոստան-Քալակի [31]: Նշված բնակավայրերի տեղադրության որոշումը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ հայության կենտրոնացման հիմնական տարածքը համընկնում էր ներկայիս Գորիի ու նրա շրջակա տարածքին: Նշված բնակավայրերը հիմնականում գտնվում են Գորիից արևմուտք ու հյուսիս՝ մինչև ներկայիս Ցխինվալ ընկած տարածքում՝ ինչպես նաև Ցխինվալի շրջակայքում: Հյուսիսում հայկական բնակչություն ունեցող տարածքները հասնում ու ներառում էին Ցխինվալ քաղաքը [32]: Հարավում հայ բնակչության տարածման սահմանը դժվար է ճշգրտելը, քանի որ նշված տարածքների հարավային սահմանները հայկական երկրամասերն են, բնակեցված հայ ազգաբնակչությամբ: Նշենք, որ այս քաղաքները հիմնականում առևտրական կարևոր նշանակություն ունեցող բնակավայրեր էին: Սա ևս մեկ անգամ փաստում է, որ Վրաստանում հայ բնակչության հաստատման հիմնական պատճառը այնտեղ առևտրի զարգացումն էր:

XV-XVIII-րդ դարերի վրացական քաղաքների բազմաթիվ նկարագրություններ թողել են նաև օտարերկրյա ճանապարհորդները: Այդ հեղինակների աշխատությունները Վրաստանի հայ բնակչության վերաբերյալ կարևոր սկզբնաղբյուր են և հաստատում ու լրացնում են Վախուշտիի հաղորդած տեղեկությունները: Այդ վկայությունները ևս մեկ անգամ փաստում են, որ Վրաստանի առևտուրը, ներքին և հատկապես արտաքին,

կենտրոնացած էր հայ բնակչության ձեռքին: Արդ մեջքերենք այդ վկայություններից մի քանիսը, որոնք հաստատում են այդ հանգամանքը:

Պատրիարք Մակարիան գրում է. «Երկրի ամբողջ առևտուրը գտնվում է վրացիներին ենթակա հայերի, հրեաների և որոշ հույների ձեռքին: Չնայած, որ Վրացիները նրանց ապրանքները գնում են երկու-երեք անգամ ավելի թանկ, սակայն հարգում են նրանց, Այս հայերը և հրեաները կազմում են Վրաստանի հարուստների դասը, և բոլոր վրացիները ներառյալ նրանց ղեկավարները հայերի պարտապաններն են: Այս առևտրականներից յուրաքանչյուրը տանը ունի մի քանի վրացի ստրուկ, ու վարվում է նրանց հետ այնպես ինչպես կամենում է» [33]:

Շարդենը նշում է. «Վրաստանում հայերը քանակապես գերազանցում են վրացիներին, ու անհամեմատ ավելի հարուստ են: Նրանց կացութաձևի, հայացքների ու հավատքի տարբերությունների պատճառով նրանք ասում են միմյանց և երբևէ չեն ծուլվի» [34]:

Ինչ վերաբերում է Վրաստանի կազմում գտնվող հայկական տարածքներին, որոնց բնակչության կազմը այդ տարածքների պատկանելիության հետ կապված բազմաթիվ հայ-վրացական խնդիրների ու հակասությունների պատճառ է դարձել, ներկայացվում է Վախուշտիի մոտ: Բացի այն, որ հեղինակը նշում է Աշոցքում, Տաշիրում և մի շարք այլ տարածքներում հայ բնակչության բացարձակ մեծամասնություն լինելու հանգամանքը առանձին բնակավայրերի օրինակով, նա նաև հստակ ընդգծում է հայ բնակչության զբաղեցրած տարածքների սահմանները: Ըստ այդմ հայ բնակչության առավել խիտ շրջանը սկսվում է Դեբեդ գետից ու ընդգրկում էր ամբողջ Սոմխիթը[35], որի բնակչության մեծամասնությունը ըստ Վախուշտիի «հավատով» [36]ե, այս դեպքում անշուշտ նաև ազգությամբ, հայեր են, իսկ փոքր մասով «հավատով» վրացիներ են [37], որոնց թվում կարող էին լինել ինչպես քաղկեդոնական հայեր, այնպես էլ վրացիներ [38]: Այս տեղեկություններից հստակ երևում է, որ չնայած բազմաթիվ պատերազմներին, պարսկական իշխանությունների կողմից տարածքը թյուրքական ցեղերով բնակեցնելուն, Հյուսիս արևելյան Հայաստանի բնակչության կատարյալ մեծամասնությունը շարունակում էր մնալ հայկական:

Փաստենք, որ վրացական պատմագիտության որոշ ներկայացուցիչներ, ոչ տեղին ընդհանրացումներ կատարելու հետևանքով հաճախ բերում են տեղեկություններ, որոնք իրականության հետ ոչ մի աղերս չունեն: Այսպես մի շարք վրացի հեղինակներ[39], ներկայացնելով Վրաստանի կենտրոնական շրջանների ավերումը ու բնակչության կորուստները, ինչպես նաև ժամանակի վրացական թագավորական իշխանության կողմից (հատկապես շատ է նշվում Ռուստոմ (1632-1658թթ.) արքայի անունը) այդ կորուստներ կրած շրջանները հայ բնակչությամբ համալրելու փաստը[40], միևնույն ժամանակ շարունակաբար նշում են նաև հայկական Լոռին, Տաշիրը, Աշոցքը և այլն[41], չմատնանշելով այն հանգամանքը, որ հայ բնակչությունը մեծամասամբ բնակեցվում էր Վրաստանի կենտրոնական խոշոր քաղաքներում, ու այդ վերաբնակեցումների գլխավոր նպատակը քաղաքային կյանքի ու առևտրի աշխուժացումն էր, ինչպես նաև արքայական իշխանության համար վստահելի հենարանի ստեղծումը: Այս համատեքստում որևէ տրամաբանության չի ենթարկվում այն հանգամանքը, թե իբր Լոռին կամ Քարթլիի վարչական կազմում գտնվող այլ հայկական տարածքներ հայերով բնակեցրել են վրացական իշխանությունները, քանի որ ավատատիրական պետության ծայրամասում այլ էթնիկ տարրի կենտրոնացումը մահացու վտանգ կլիներ ցանկացած կենտրոնացված կառավարմամբ աչքի չընկնող պետական կազմավորման համար, այդ թվում նաև Վրաստանի թագավորությունների:

13. ოაქსოლსოი სქაქი სოქასნერი ჯი სნერქაქაგნოი, სასქაქი სქოი ს, ირი ხაქ ქნასქ-ჯოქოიონი ქაოქაქოი ამნსამნსოქიქი ს, სთ ს ქართოლის ცხოვრება, ტოი 4, გვ. 339.
14. სთ ს სოაქი ქაქ. ჯასან ჯაქასანგ, ოათნოქის ხამაოოთ სოიანსიგ სერიქი, 3ერიოათქ, 1868, სქ 47-48:
15. სთ ს Шарден Ж., სქ. აქს., სქ 204: ოათ 1701 ქ. მქქიქს აქვსლად მორინსქორიქ, ქაოქაქოი ქნასქქ სქოი 20 ხაქარი მარი, იოინსიგ, ხაქერი სქს სნ 14 ხაქარი, მოსოქმანსერი 3 ხაქარი, ქრავსინერი 2 ხაქარი ს ხოიმსქან ქაქოქისნერი 5 ხარიოი, იოინს სს ხაქერი სნ სქს, სასქაქი სოიქ თარიადქაქოქოინსერი სნ ისნსგს აქს ხაქერი სთ: სთ ს Relation d'un voyage du Levant. Par M. Pitton de Tournefort, tome troiseime, Lyon, MDCCXVII, p. 167:
16. სთ ს ქართოლის ცხოვრება, გვ. 366-367:
17. ოაქსოლსოი სიქათასოი ს, ირასთ ქოქერი ამრიგათიქა ქაოქაქ, სთ ს ქართოლის ცხოვრება, ტოი 4, გვ. 135, სიქათასოი სნ სას ሶერი სქნათსქქიქი, სთ ს აბალი ქართოლის ცხოვრება, ქართოლის ცხოვრება, ტოი 2, თბილისი, 1959, გვ. 135,146, სნერქაქოი სს სსქსქი ქაოქაქი თარიადქოი სს იქ მსბ ქნასქაქაქი, სიქასთ სსს აქსიქასქქ სქ სიონ ხაქონსი თაქარიქ, გთნქოი სქ ሶორი ქაოქაქი 10 სქ სთსაქოიქოქი ქრს, სთ ს ქართოლის ცხოვრების ტოქოარქეოლოგიური სექსიკონი, თბილისი, 2013, გვ. 62-63.
18. სქს ანქანსამქ სერიქი ქნასქაქაქი სს ሶრასთანსი თარიადქოი, აოქაქინი გთნქოი სქ აქათმასქან სმნერიქი თარიადქოი, სერიოიქ, ირი მასი სქოი სქ სთქინასქ, სნერქაქი ሶრასთანსი სქნთოინასქან მასოი სქ ሶარსქი ქრქანოი, ሶორი ქაოქაქი არსმოქ:
19. ሶიოქ სნერქაქი ሶრასთანოი, ሶსანსი გსთი სოქოი, სოიიოქაქი ქრქანოი ხაქონსი სქ სქნინგორი ანოიოქ, გთნქოი სქ ሶორი ქაოქაქი სქოიქს-არსმოქ, იქრ XVII-XVIII იქ. ხაქონსი აოქორასქან სქნთოინ სქ : სთ ს ქართოლის ცხოვრების ტოქოარქეოლოგიური სექსიკონი, გვ. 71: სქს სიქათასოი სნ ሶაქსოლსოი (ქართოლის ცხოვრება, გვ. 359, 412, 623), ሶერი სქნათსქქიქი (აბალი ქართოლის ცხოვრება, ქართოლის ცხოვრება, გვ. 372, 24):
20. ოათ ሶაქსოლსოიქი, იქ მსბ ქაოქაქ ሶიქი სქასქი გსთი აქიქი, იოთქ ქნასქქოი სნ ქრავსინერი, ხაქერი, სთ ს ქართოლის ცხოვრება, ტოი 4, გვ. 370. სნერქაქოი სს ხარიაქაქი ሶთქაქი მაქრსაქაქს სქ, XVIII იქარი სსსიქ სქ, ირასთ აოქოქი სს არიქსთნერი ქაოქაქ, სთ ს სსს ქართოლის ცხოვრების ტოქოარქეოლოგიური სექსიკონი, სქ. აქს., სქ 594-596:
21. სნერქაქოი სქ ሶიოქ სქაქოიქი ქრქანოი, მქქნაქარიქან სქი ქაოქაქ გთნქოი სქ სმნერიქი ሶარიქი თანოქ ქანსაქარიქი, ხაქონსი აოქორასქან ქაოქაქ სქ, სიქათასოი სქ ሶაქსოლსოი (სთ ს ქართოლის ცხოვრება, ტოი 4, გვ. 442, 493): ჯნმო. ქართოლის ცხოვრების ტოქოარქეოლოგიური სექსიკონი, სქ. აქს., სქ 27.
22. გთქოი სქ სნერქაქი სქაქოიქი ქრქანსი სქოიქს არსმოქოი, ქავსი ሶაქსოლსოიქი (სთ ს ქართოლის ცხოვრება, ტოი 4, გვ. 377-379, 476-478) სიქათასოი სქ ሶერი სქნათსქქიქი სთ ს აბალი ქართოლის ცხოვრება, ქართოლის ცხოვრება, სქ. აქს., სქ 240, 387, 417, 493, 521, სთ ს სსს ქართოლის ცხოვრების ტოქოარქეოლოგიური სექსიკონი, სქ. აქს., სქ 492-493.
23. სმრიგ სქ ქნასქაქაქი სქასქქსიგ ሶორი თანოქ ქანსაქარიქი, ሶოი გსთი აქიქი (სთ ს სსს ქართოლის ცხოვრების ტოქოარქეოლოგიური სექსიკონი, გვ.

տագործում Սոմխեթ—Հայաստան եզրույթը, փոխարենը կիրառելով Սոմխեթ-Քարթլի տեղանունը, որը Վախուշտիի աշխատանքում ցույց է տալիս հայերով բնակեցված ու հայերին պատկանող այն տարածքը, որը գտնվել է Քարթլիի վարչական կազմում: Վախուշտին նաև ներկայացնում է Սոմխեթի սահմանները՝ արևմուտքում Աշոցք, արևելքում՝ Ղեբեդ, հյուսիսում՝ Բոլնիս, հարավում՝ Լավար և Լոկի լեռ:

35. «Հավատով կամ դավանանքով հայեր» ասելով հեղինակը նկատի ունի միաբնակներին (Հայ առաքելական եկեղեցու հետևորդներին):
36. «Հավատով կամ դավանանքով վրացիներ» ասելով հեղինակը նկատի ունի քաղկեդոնականներին (Վրաց ուղղափառ եկեղեցու հետևորդներին):
37. Տե՛ս լაბრძოლს ცხოვრება, ტომი 4, გვ. 309-312.
38. Шота Тетвадзе, Оtar Тетвадзе, Армяне в Грузии (с древних времён до сегодняшнего дня), Тбилиси, 2008.
39. Տե՛ս նույն տեղում, էջ 24-26:
40. Տե՛ս նույն տեղում:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Հայերի Տեղաբաշխումը Վրաստանում ըստ Վախուշտի Արքայազնի Ղավիթ Կարապետյան

18-րդ դարի առաջին տասնամյակներին Վրաստանի մի շարք շրջաններում՝ Թիֆլիսում ու շրջակայքում, Գորիում ու դրան մոտ գտնվող ոչ մեծ բնակավայրերում, Սուխրանին հարակից ոչ մեծ բնակավայրերում, Ցխինվալ քաղաքում և հարակից շրջանների ոչ մեծ բնակավայրերում, Քութայիսում, հայ բնակչությունը բավականին մեծ թիվ էր կազմում: Փաստորեն, հայության կենտրոնացված բնակության տարածքը սկսվում էր Քութայիսից արևմուտքում և հասնում Ռուսթավի արևելքում, ինչպես նաև տարածվում հյուսիս՝ մինչև ներկայիս Ցխինվալ քաղաքը ներառյալ, իսկ Քարթլիի վարչատարածքային կազմում գտնվող հայկական երկրամասերում բացարձակ մեծամասնություն էր:

РЕЗЮМЕ

Распределение армянского населения в Грузии в первые десятилетия XVIII века по сведениям принца Вахушти Давид Карапетян

Ключевые слова: Вахушти, историческая география, территории, населенные армянами, Грузия, торговля.

Резюмируя отметим, что в первые десятилетия в Тифлисе и его окрестностях, в Гори и близлежащих поселениях, в небольших поселениях недалеко от Мухрана, в Цхинвали и небольших поселениях, в окрестностях Кутаиси, армянское население было довольно многочисленным. Фактически, по словам Вахушти, концентрированное местоположение армянского населения начиналось от Кутаиси с запада и достигало до Рустави в восточной части и распространилось на север, включая нынешний город Цхинвали. По сведениям, Вахушти армянское население составляло абсолютное большинство в армянских территориях, которые находились в составе Картли.

SUMMARY

**Distribution of the Armenian population in Georgia in the first decades of the XVIII century
according to Prince Wakhust
David Karapetyan**

Keywords: *Wakhusht, historical geography, territories inhabited by Armenians, Georgia, trade.*

According to the information provided by the Georgian historian and geographer Wakhusht Bagrationi, in Tiflis and its environments in Gori and nearby settlements, in small settlements near Mukhran, in Tskhinvali and small settlements in the vicinity of Kutaisi, the Armenian population was numerous. In fact the concentrated location of the Armenian population began from Kutaisi in the west and reached Rustavi in the eastern part, spread northwards including the present city of Tskhinvali. According to Wakhusht, the Armenian population was the absolute majority in the Armenian provinces that were part of Kartli.